

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2024

No 8

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

*Elektron nashr. 787 sahifa.
E'lon qilishga 2024-yil 7-avgustda ruxsat etildi.*

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich, i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., Navoiy davlat pedagogika instituti rektori
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, p.f.f.d., (PhD), Buxoro muhandislik-texnologiya instituti rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU Hududiy ta'lim muassasalari va markazlar bo'yicha prorektor v.b.
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TDIUprofessor
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d., TSUE professori
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja o'g'li, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi IJQKD boshlig'i
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Musayeva Shoirazimovna, SamDu IS instituti professori
Cham Tat Huei, (PhD) USCI universiteti professori, Malayziya
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d.,(PhD) "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d.,(PhD) TAQU katta o'qituvchisi
Djudi Smetana, p.f.n., Pittsburg davlat universiteti dosenti, Pittsburgh, Kansas, AQSH
Krissi Lyuis, p.f.n., Pittsburg davlat universiteti dosenti, Pittsburgh, Kansas, AQSH
Ali Konak (Али Кўнак), i.f.d., prof., Karabuk universiteti dosenti, Turkiya
Glazova Marina Viktorovna, i.f.n., "LUKOIL-Energoservis" Kompaniyasi iqtisodchisi, Moskva.
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., (PhD) TDIU dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Oqil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Abdurakhmanov Kalandar Khodjaevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Rae Kwon Chung, honorary professor of TSUE, Nobel laureate, South Korea,

Osman Mesten, member of the Turkish Parliament, head of the Turkey-Uzbekistan Friendship Society

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich, DSc, Prof., Minister of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan

Buzrukkhanov Sarvarkhan Munavvarkhanovich, DSc, Deputy Minister of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan

Akhmedov Durbek Kudratillayevich, DSc, Prof., Deputy of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan

Akhmedov Sayfullo Normatovich CSc, Prof., Rector of Academy of Labor and Social Relations

Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, DSc, Prof., TSUE Vice-Rector for Scientific Affairs and Innovation

Kalonov Mukhiddin Bakhritdinovich, DSc, Prof., Rector of the Navoi State Pedagogical Institute

Siddikova Sadokat Ghaforovna, PhD, Rector of the Bukhara Institute of Engineering and Technology

Khudoykulov Sadirdin Karimovich, DSc, Prof., acting Vice-rector for regional educational institutions and centers of TSUE

Yuldashev Mutallib Ibragimovich, DSc, Prof., of TSUE

Samadov Askarjon Nishonovich, CSc, Prof., of TSUE

Slizovsky Dimitriy Yegorovich, DSc, Prof., of the People's Friendship University of Russia

Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, DSc, Prof., Rector of International "Nordic" University

Akhmedov Ikrom Akramovich, DSc, Prof., of TSUE

Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja ugli, DSc, Prof., of TSUE

Utayev Uktam Choriyeich, Deputy Head of the DGPO of the Republic of Uzbekistan

Ochilov Farkhod, Head of the DCECGPO of the Republic of Uzbekistan

Eshtayev Alisher Abduganievich, DSc, Prof., of TSUE

Shoira Azimovna Musaeva, professor of SamDu IS Institute

Cham Tat Huei, PhD, professor at USCI University, Malaysia

Akhmedov Javokhir Jamolovich, PhD, deputy of executive director of the "El-yurt umidi" fund

Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, PhD, Senior Lecturer at Tashkent University of Architecture and Construction

Judy Smetana CSc, Associate Professor, Pittsburgh State University, Pittsburgh, Kansas, USA

Chrissy Lewis CSc, Associate Professor, Pittsburgh State University, Pittsburgh, Kansas, USA

Ali Konak DSc, Prof., Associate Professor of Karabuk University, Turkey

Glazova Marina Viktorovna, CSc, economist at LUKOIL-Energoservis Company, Moscow.

Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, associate professor of TSUE

Sevil Piriyea Karaman, PhD, doctoral student at Ankara University, Turkey

Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, independent researcher of TSUE

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor

Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori

Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori

Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti

Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti

Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti

Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti

G'afurov Doniyor Orifovich, p.f.f.d., (PhD)

Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti

Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti

Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi 336/3-
sonli qarori bilan ro'yxatdan
o'tkazilgan.

MUNDARIJA

Benchmarking asosida oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshlik xususiyatini oshirish.....	16
Qo'ng'irotboy Avezimbetovich Sharipov, Zaynutdinova Umida Djalolovna	
Mehnat resurslarini samarali boshqarish orqali ish bilan bandlikni ta'minlash	20
Shakarov Zafar Gafforovich	
Трансформация человеческого капитала в условиях цифровизации и внедрения искусственного интеллекта в банковскую экосистему	24
С.С. Исмаилов	
“Kreativ iqtisodiyot” va “kreativ industriya”: mohiyati, nazariy jihatlarining tahlili	32
Dusmuxamedov Oybek Suratbekovich	
Muammoli kreditlar va ularni bartaraf etish yo'llari.....	37
Tojiyev Sardor Dilmurod o'g'li	
Don mahsulotlari tarmog'ida mavjud kamchiliklar va ularning yechimlari	41
Sh.B. Donayev	
Eksportni rivojlantirish iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biridir	45
Kursandov Komiljon Maxmatkulovich	
Yirik soliq to'lovchilar bo'yicha soliq ma'muriyatchiligini tashkil etish	49
Idirisov Alisher Otajonovich	
Institutsional investorlar faoliyatini tashkil etishning konseptual jihatlarini.....	53
Sultanov Maxmud Axmedovich	
Poverty in developing countries: new problems and solutions.....	57
Amirdjanova Sitara Sunnat kizi	
Факторы, влияющие на успешное функционирование скандинавской модели развития экономики	61
Вохидова Мехри Хасановна	
Анализ зарубежного опыта методологии оценки финансового потенциала развитых стран	69
Буранова Лола Вахобовна	
Мамлакатimizda islom moliyaviy xizmatlarini joriy etishning zarurligi.....	78
Babamatov Tolib Hakimovich	
Davlat-xususiy sheriklik loyihalarining tashkiliy-huquqiy mexanizmlari	83
S.A.Karabayev	
O'zbekiston tijorat banklarida valyuta operatsiyalarini amalga oshirish yo'llari	90
Yusupov Aziz Shuxratovich	
Sanoatda raqamli transformatsiyaning shakllanishi va rivojlanishi	95
Gulbayeva Feruza Islamovna	
Oliy ta'lim muassasalarining mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri.....	102
Sherov Alisher Bakberganovich	
Maxsus kiyimlar tikishda foydalaniladigan gazlamalar tahlili	107
Sayidova Maftuna Hamroqul qizi	
O'zbekistonda elektron bank xizmatlarini o'zgartirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish	111
Umarova Malika Baxtiyarovna	
Оценка влияния налоговой системы на финансовое состояние организаций	116
Умида Юлдашева	
Теоретическое обоснование интернет-маркетинга в социальных сетях	120
Арипходжаев Саидамир Фузулиддинович	

Sport tashkilotining marketing strategiyasini ishlab chiqish.....	127
Ismoilov Sherzod Dilshodovich	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda klaster tizimini joriy qilish jarayonlari.....	132
Ziyadullayev G'ayrat Umidulla o'g'li	
Hududlar soliq salohiyatini oshirishda soliq risklarini boshqarishning zamonaviy tendensiyalari	138
Sharipov Narzullo G'ulomovich	
O'zbekistonning xalqaro bozordagi faoliyatini kengaytirishda marketing strategiyalaridan foydalanish samaradorligi.....	144
Shadieva Madina Djaloliddin qizi	
Xususiy tadbirkorlik va kichik biznes subyektlarining rivojlanish tendensiyalari.....	148
Jumanazarova Z.K.	
Xalqaro savdning O'zbekiston iqtisodiyotiga ta'siri	154
Rashidov Bekzod Ulug'bek o'g'li, Isayev Laziz Baxtiyorovich	
Oliygochlarni optimallashtirishda sinergiya samarasiga erishish yo'llari	158
Adizov Sanjar Rashidovich	
Iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida bank tizimining barqarorligini ta'minlash asosida aholi kambag'allik darajasini qisqartirish	165
Xoliyrov Murod Qahramon o'g'li, Xoliyrova Shoxista Qahramon qizi	
Концептуальная основа маркетинга в социальных сетях в туризме.....	174
Касимова Зилова Гуламиддиновна	
O'zbekistonda don mahsulotlari klasterlarida ishlab chiqarish va xo'jalik faoliyatini rivojlantirish	182
Alimov G'ayratjon Abduraxmon o'g'li	
Актуальные проблемы и пути решения приватизации государственного имущества в узбекистане	186
Шахзод Сайдуллаев	
Ttijorat bank daromadlaridagi risklarni baholash va boshqarishni takomillashtirish	192
Ahmedov Komron Muhammadaliyevich	
Sanoat korxonalarini iqtisodiy salohiyatini oshirishga ta'sir etuvchi omillar tahlili.....	196
Quyjanov Xurshid Abdullayevich	
Tashkilotning moliyaviy natijalarini hisobga olishda auditni takomillashtirish masalalari	200
Bakayev Xurshid Maxmudovich	
Yirik soliq to'lovchilar bo'yicha hududlararo davlat soliq inspeksiyasi o'rni va ahamiyati.....	206
Normurzaev Umid Xolmurzaevich	
Анализ международного опыта в сфере тепличного овощеводства	214
Нурутдинова Зухра Алишеровна	
Hududda turizm xizmatlarini rivojlantirishda xorijiy mamlakatlar tajribalarining mohiyati	220
Madaminova Sanobar Askarovna	
Hududning iqtisodiy o'sishini "yashil" iqtisodiyot asosida shakllantirishning nazariy asoslari.....	226
Shomirzayev Abdug'affor Abdujabbor o'g'li	
Davlat tibbiy sug'urta jamg'armasi faoliyati tahlili.....	230
Umurzakova Mo'tabarxon Nodir qizi	
Qurilish materiallarini ishlab chiqarish korxonalarining boshqarish tizimini takomillashtirish.....	234
Uzakova Umida Ruziyevna	
O'zbekistonda turistik majmualarni boshqarishning zamonaviy konsepsiyalari va yondashuvlarining metodologik jihatlarini.....	241
Xomidov Qaxxorali Qurbonali o'g'li	
Aktiv va reaktiv quvvatlari tushunchasi va ularni soliqqa tortishdagi mavjud muammolar	247
Boykabilov Bahodir Mustafayevich	

Kichik sanoat zonalari korxona va mahsulotlar raqobatbardoshligini baholashga uslubiy yondashuv	251
Ozoda Batirovna Sakiyeva	
Investitsion jozibadorlikni baholashning uslubiy jihatlari	255
N.N.Zikrillayev	
Hududlarda turizm tarmoqlari infratuzilmasi va uni rivojlantirishni boshqarishning metodologik jihatlari	263
Saidova Dilfuza Abdufattohovna	
The connection of legal protection of geographical indications and state's economic growth	268
Almosova Shahnoza Sobirovna	
Kichik biznesning integratsiyalashuv mexanizmlarini shakllantirish	273
Israilov Rustam Ibragimovich	
Aksiyadorlik jamiyatlarida biznes jarayonlarni samarali boshqarishning nazariy asoslari va o'ziga xos xususiyatlari	277
D.D. Suvanova	
Оптимизация маркетинговой деятельности вузов узбекистана для привлечения абитуриентов	283
Шамшиева Наргизахон Носирхужа кизи	
Davlat budjetidan aholini uy-joy bilan ta'minlashning o'ziga xos xususiyatlari	290
Xannarov Komiljon Karimovich	
Tijorat banklarida transformatsiyalashuv jarayonlarining tahlili	296
Yoqubov Murodjon Valibekovich	
Роль инновационных инфраструктур в обеспечении конкурентоспособности промышленных предприятий	302
Каримов Хожакбар Махамаджон угли	
O'zbekiston qishloq xo'jaligida Osiyocha ishlab chiqarish usuliga asos solinishi	306
Abdulla Abduqodirov	
Kichik biznes korxonalari ishlab chiqarishida innovatsion jarayonlarni tadqiq qilish yo'llari	312
Nasrullayev Feruz Furqatovich	
Ijtimoiy-iqtisodiy adolat – barqaror rivojlanish kafolati	318
Alimov Nasimjon Hoshimovich	
“Istiqlol” memhonxonasi reklama faoliyati tahlili	322
Musayeva Shoirazimovna, Usmonova Dilfuza Ilhomovna	
To'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda asosiy belgilovchi omillar	328
Xaydarov Xurshidbek Latipjonovich	
Enhancing Industrial Efficiency through Integrative Sustainability Approaches	334
Kholmukhamedova Feruza	
Современные способы получения нефтяных битумов	338
Юлдашев Норбек Худайназарович, Махмудов Мухтор Жамолович, Комолов Руслан Илхомбекович	
O'zbekistonda agrobiznes orqali hududlarni rivojlantirish masalalari	342
Islomov Jamshed Davronovich	
Зарубежный опыт трансформации железнодорожной транспортной системы	347
Саримсакова Малохат Хикматуллаевна	
Sog'liqni saqlash sohasida davlat xususiy sherikligini tashkil etishning mintaqaviy xususiyatlari	351
Qurbanov Jumanazar Omonovich	
Savdo korxonalarida buxgalteriya hisobini tashkil etish hamda hisob siyosatini shakllantirish	354
Uzakov Utkir Abdusattarovich	
Sanoatda raqamli transformatsiyaning shakllanishi va rivojlanishi	357
Gulbayeva Feruza Islamovna	

Ta'lim muassasalarida namunaviy shtat, jadvallarni tuzish tartiblarini takomillashtirish	364
Ortiqov Xamroqul Abdumajidovich, Boliyev Bahromjon Rustam o'g'li	
Mamlakatimizda turizm sohasini istiqbolda rivojlantirishga ta'sir etuvchi ekzogen omillar tahlili	369
Yuldasheva Dilnoza Ulug'bekovna	
O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining masofaviy va boshqa xizmatlar bozorida raqobatni rivojlantirish masalalari.....	378
Ortiqov Oybek Abdullayevich	
Transport infratuzilmasining xususiyatlari.....	390
Shodmonbekova Nodira Kamoljon qizi	
Asosiy vositalarni xalqaro standartlar asosida hisobga olish tartibi	394
Shermamatov Sirojiddin Xaydarovich	
Logistika jarayonlarida raqamli yechimlar.....	399
Yarashova Vasila Kamalovna, Allabergenov Sherzod Maksudbayevich	
To'g'ridan to'g'ri sug'urta qilish operatsiyalari bo'yicha daromadlarning hisobini takomillashtirish.....	403
Abdusaidov S.J.	
Venchur kapitali: kelib chiqish tarixi va ilg'or horijiy tajribalar.....	409
Do'stov Firuz Ilxomovich	
Анализ статистического исследования рынка паломнического туризма в республике узбекистан	414
Мустаева Шохида Саъдуллаевна	
Структурно-функциональный анализ гастрономического туризма в республике узбекистан	420
Салиева Екатерина Сергеевна	
Вопросы привлечения внешнего финансирования металлургических предприятий в узбекистане.....	427
Татьяна Будей	
Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiyalardan foydalanishning afzalliklari	431
Khusanov Nodirbek Djumanazarovich	
Innovatsion g'oyalar va yangi ilmiy ishlanmalar asosida innovatsion mahsulotlar yaratishning boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish yo'llari.....	437
Daliyev Xusan Xojakbarovich	
Macroeconomic factors in the development of the banking performance	442
Mamadiyorova Madina Nuriddin kizi, Dr.Susanti Kurniawati, X.S.Umarov	
Mamlakatimizda oziq-ovqat sanoatini rivojlanish holati va uning dolzarbligi	449
Turg'unov Muxriddin Mo'ydinjon o'g'li	
Ecological sustainability and trade: economic and environmental implications of uzbekistan's accession to the WTO	453
Mironshokh Sattarov, Denny Andriana, Sirojiddin Yangiboyev	
Hududiy turizm rivojlanishining iqtisodiy samaradorligini oshirishni o'ziga xos tendensiyalari.....	458
Dustmurodov Orifjon Ismatilloevich	
Jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortishning ilmiy – nazariy asoslari.....	468
Davletov Po'lat Torabayevich	
Ekoshahar tashkil etishda "yashil" belbog' hamda "yashil" makonning o'rni	476
Karimova Muqaddas Zabixullayevna	
Необходимость изучения механизма управления социально-трудовыми отношениями при переходе республики узбекистан на "зеленую" экономику.....	479
Раматов Зафарбек Жуманиязович	

Klasterlarning rivojlanish tarixi, ularning o'ziga xos xususiyatlari va raqobatbardoshlikdagi o'rni.....	482
Sherkulov Shohruh Erkin o'g'li	
Soliqlarni raqamlashtirish: QQS ning muammo va istiqbollari	486
Abdulxayeva Shahnoza Muhammadiyevna	
Dehqon va tomorqa xo'jaliklarida sug'oriladigan yerlarning unumdorligini oshirish yo'llari.....	492
Xo'jageldiev Chorshanbi Pardayevich	
Topical issues of analytical support for financial resources management of business entities in modern conditions	498
Jiyanova Nargiza Esanboyevna	
Исследование цифровой валюты центрального банка как новой формы денег	506
Якубова Шамшинур Шуҳратовна	
Структуризация прибыли предприятия, факторы формирования и выявление резервов её повышения.....	513
Гафурова Азизахон Фатиховна	
Xorijiy mamlakatlarda oilaviy migratsiya masalalari.....	517
Kadirova Zulayho Abduhalimovna, Gaziyeva Sulxiya Saidmashrafvna	
Ta'limda innovatsion tadbirkorlikning tarixiy rivojlanishini asosiy bosqichlari.....	522
Madaminova Xusnidaxon Shuxratovna	
Integratsiya jarayonida bog'dorchilikda klasterlarni barpo qilishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar va tarkibiy o'zgarishlarga ta'siri	526
Ergashov Ulug'bek Zoxidjonovich	
Banklarning moliyaviy xavfsizligi va uning iqtisodiy xavfsizlikka ta'siri	532
Mamatov Mamajan Axmadjonovich	
Qishloq xo'jaligida pillachilik biznesini rivojlantirish istiqbollarini belgilash jarayonini ekonometrik modellash tirish	535
Turgunov Odilbek Maripovich	
Zamonaviy pul-kredit siyosatining iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi rolini baholash	542
Mamanazarov Abdusamat Abdusaitovich	
The unique characteristics of governance systems in various countries: a comparative analysis.....	549
Bozorboev Otamurod Nurmuxammad ugli, Denny Andriana, Usmanov Bunyod	
GREEN ECONOMY AND GREEN CHEMISTRY: principles, priorities, advantages and it's impact to the future.....	553
Fozilova Firangiza Komilovna, Zokirova Ferangiz Zafarovna	
Kichik biznesda yoshlar tadbirkorligini shakllantirish va rivojlantirishning mohiyati va ahamiyati.....	557
Karimova Mavjuda Boxodirovna	
Tijorat banklari raqobatbardoshligini oshirishda xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari va ulardan foydalanish yo'llari	562
Zaynutdinov Bunyodjon Odiljon o'g'li	
Temir yo'l transportida yuk tashish samaradorligining iqtisodiy negizi tushunchasi va xususiyati.....	568
Shukurova Sultana Said Sultanovna	
Tashqi savdo va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi o'zaro aloqalarining hozirgi holati va tendensiyasi.....	572
Hayitova Nigora Ilxomovna	
Mamlakat tashqi qarzini boshqarishning samarali yo'llari	576
Choriyev Fazliddin Ishkuvatovich	
A comparative analysis of investment risk management in the non-profit sector	583
Rakhimov Shoxrux Abduqaxxor O'g'li, Muhamad Arief Ramdhany	
Роль налога на доходы физических лиц в формировании бюджета узбекистана.....	587
Наврузова Фароғатхон	

Принцип работы электронных денег в форме электронных кошельков в банковском секторе	592
Ширинова Шохсанам Собир кизи	
Дальнейшее повышение эффективности деятельности постов удаленного электронного декларирования путем преобразования их структуры и алгоритма взаимодействия	598
Вахидова Феруза Алимовна	
Ishbilarmonlik muhitining mohiyati hamda uni baholashning zamonaviy usullari	603
Majidov Faxriddin Abdurazzok o'g'li	
Davlat moliyaviy siyosatining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati	609
Jabborova Dilafruz Sodiq qizi	
Mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishida kichik biznes subyektlari faoliyatining ahamiyati	614
Ismoilov Narimonjon No'monjon o'g'li	
Tijorat banklari tomonidan biznes loyihalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlashning o'ziga xos xususiyatlari	619
Asrorov Azizbek Isomiddin o'g'li	
Telekommunikatsiya sanoatining rivojlanish tendensiyalari	625
Toshmatov Salohiddin Zayniddinovich	
O'zbekistonda xizmatlar sohasi va uning amaldagi holati tahlili	631
Suyunov Asror Baxtiyorovich	
Makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning atrof-muhitni yaxshilash va iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashish munosabatlari tahlili	637
Raximova Mohinur Dilshod qizi	
OTMlarining ta'lim faoliyatini boshqarish jarayonida qo'llaniladigan innovatsion shakl va metodlar	645
Esanova Shohida Utkirovna	
Investitsiya loyihalari samaradorligini baholashda moliyaviy modellashtirishning muhim jihatlari	651
Rabimqulov Sherzod Murtozayevich, Zokirova Feruza Farxod qizi	
Internal factors influencing the competitiveness of the textile industry	657
Ikramova Nodira Burkhon kizi	
Mamlakatimiz tijorat banklari aktivlari samaradorligini baholash dolzarbligi	662
Xolmuradov Musurmon Avlaqulovich, Baltabaev Maxmud Toshpo'latovich	
Xalqaro bozordagi eng katta birlashish va sotib olish (m&a) opertsiyalari bo'yicha tahlili	667
Ahamdjonov Abdulloh Ahadjon o'g'li	
The impact of markets for innovative banking products on the economy	675
Abdurakhimova Dilara Karimovna	
Increasing the effectiveness of using marketing tools in public transport	686
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, G'iyosidinov Boburbek Baxtiyor o'g'li, Wang Cheng	
E-commerce strategies for global market expansion	694
Allanazarova Dilnoza, Gulnora Abdurakhmanova, Vanessa Gaffar	
Chinese commercial banks experience in asset diversification	704
Uktamova Nozima Narzulla kizi	
Issues of greening the economy in ensuring sustainable economic growth	708
Nurmetova Muyassar Jumanazarovna	
“Риск-ориентированный надзор в банковском секторе узбекистана: актуальные практики и вызовы”	712
Суюнов Жасур Бозорович	
Рейтинг устойчивости субъектов предпринимательства: некоторые теоретические и практические аспекты	715
Исроилов Баходир Ибрагимович, Ibragimov Boburshoh Boxodir ugli	

Tijorat banklarida kredit riskini boshqarish amaliyotini takomillashtirish yo'llari.....	718
Raxmanov Ilxom Xurramovich	
O'zbekistonda moliyaviy razvedka xizmati faoliyatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari	725
Abdug'aniyev Uchqun Habibulla o'g'li, G'aniyev Samariddin Murodullo o'g'li	
Передовые методы сбора данных для точных маркетинговых исследований	730
Бекназова Комилахон Миркамол кизи	
Budjet tashkilotlarida ichki auditni tashkil etish va uning uslubiyotini takomillashtirish.....	733
Alimardonov Muxammadi Ibragimovich, Djalilova Malika Shuxratovna	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda logistikaning nazariy va uslubiy asoslari.....	740
Mirzanova Nozima Maratovna	
Tijorat banklarining transformatsiyalash jarayonlarini masofaviy bank xizmat turlari orqali rivojlantirish	744
Farmanova O'g'iloy Aliqul qizi	
Budjet daromadlarini shakllantirishning xorij tajribasi	748
Saipnazarov Shaylavbek Aktamovich	
Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar – o'zbekistonni yanada rivojlantirish strategiyasining tarbiyaviy omili.....	753
Gulxayo Samandarova Abdulkarim qizi	
Potential of vineyard tourism in Cappadocia region	761
Xashimova Shaxnoza Shuxrat qizi	
Aloqa xizmatlarini ko'rsatishning bugungi muammo va yechimlari.....	767
Shirinova Gulnoza Xudoyor qizi	
Mamlakatlarga xos xatarlarni baholash metodologiyalari tahlili	771
Bahridinov Viqorjon Akbar o'g'li	
Tijorat banklarida faktoring operatsiyalariga ta'sir qiluvchi omillarning empirik tahlili	779
Usmonov Farrux Farxodovich	

TIJORAT BANKLARIDA FAKTORING OPERATSIYALARIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLARNING EMPIRIK TAHLILI

ORDIC: 0009-0000-9254-6331

Usmonov Farrux Farxodovich

Tashkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ilmiy maqolada mamlakatimizda faoliyat olib borayotgan tijorat banklarida faktoring operatsiyalari hajmi va uning foiziga ta'sir qiluvchi omillar empirik tahlil qilingan. Tahlilda ATB Turonbank statistik ma'lumotlaridan foydalanilgan. Model natijasiga ko'ra, ATB Turonbank kredit portfeli hajmining oshishi bank faktoring operatsiyalari hajmining oshishiga ijobiy ta'sir qilgan bo'lsa, faktoring operatsiyalari foizining oshishi esa ushbu bank faktoring operatsiyalari hajmiga salbiy ta'sir qilayotgani bo'yicha fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: faktoring, regress huquq, model, avtoregressiya, Turonbank, kredit.

Abstract: The scientific article empirically analyzes factors affecting the volume and interest rate of factoring operations in commercial banks operating in our country. Statistical data of ATB Turonbank were used in the analysis. According to the results of the model, the increase in the size of ATB Turonbank's loan portfolio has a positive effect on the increase in the volume of bank factoring operations, while the increase in factoring operations rate has a negative effect on the volume of factoring operations.

Key words: factoring, right of recourse, model, autoregression, Turonbank, credit.

Аннотация: В научной статье эмпирически анализируются факторы, влияющие на объем и процентную ставку факторинговых операций в коммерческих банках. При анализе использовались статистические данные АТБ Туронбанка. Согласно результатам модели, увеличение размера кредитного портфеля АТБ Туронбанка оказывает положительное влияние на увеличение объема факторинговых операций банка, тогда как увеличение ставки факторинговых операций оказывает отрицательное влияние на объем факторинговых операций.

Ключевые слова: факторинг, право регресса, модель, авторегрессия, Туронбанк, кредит.

KIRISH

Factoring operatsiyalari – bu moliyaviy xizmat turi bo'lib, unda bir kompaniya (odatda kichik yoki o'rta biznes) o'z hisob-fakturalarini pulga aylantirish maqsadida boshqa moliyaviy tashkilotga (faktorga) sotadi. Bu xizmat ko'rsatuvchi tashkilot, ya'ni faktor, mijozning debitor qarzini sotib olib, ushbu qarzga nisbatan ma'lum komissiyani yoki foizni yechib qoladi va qolgan summani mijozga to'lab beradi.

Jahonda iqtisodiyotdagi nobarqarorliklarni keltirib chiqaruvchi o'zaro to'lovsizlik muammosini bartaraf etish, mijozlarning kreditga talablarini qondirish va bunda faktoring operatsiyasini rivojlantirish orqali xo'jalik yurituvchi subyektlarning debitorlik-kreditorlik qarzlarni kamaytirish iqtisodiy o'sishning zaruriy sharti hisoblanadi. Bu esa faktoring sanoatlarining resurs manbaini kengaytirish orqali ushbu moliyaviy muassasalar faoliyati barqarorligini ta'minlash jihatidan muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, 2023-yilda faktoring operatsiyalarining umumiy hajmi 2,44 trln.yevroni tashqil qilgan bo'lib, bunda Yevropadagi yetakchi beshta davlatlarga umumiy faktoring bozorining qariyb 71,3 foizi to'g'ri kelgan.

Factoring operatsiyalari turli mamlakatlarda va bozorlarda turli qoidalar va tartiblar asosida amalga oshiriladi, ammo ularning umumiy maqsadi – kompaniyalarning pul oqimini yaxshilashdir.

Factoring hajmidan qat'iy nazar, barcha biznes guruhlar uchun jozibador vositadir. Kichik korxonalar uchun, chunki bu ularga garovsiz moliyalashtirish imkonini beradi. O'rta kompaniyalar uchun faktoringda risklarni sug'urtalash va debitorlik qarzlarini boshqarish muhimroqdir. Yirik korxonalar uchun faktoring balansni "tozalash" imkonini beradi - kreditorlik qarzlarini ko'paytirmasdan, debitorlik qarzlarini qisqartirish, ayniqsa, agar

korxona yangi investorlarni jalb qilmoqchi bo'lsa, muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, yirik korxonalar uchun debitorlik qarzlari aylanmasini tezlashtirish masalasi doimo dolzarbdir.

Bank krediti faktoring bilan raqobatlashadigan asosiy vosita deb hisoblanadi. Faktoring an'anaviy kreditlashdan ko'ra bir qator afzalliklarga ega, ularni baholashda biz quyidagilarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin.

Birinchidan, moliyalashtirishdan tashqari, kompaniya debitorlik qarzlarni boshqarish bo'yicha xizmatlarni oladi: xaridorlarni tekshirish, ularning to'lov intizomini yaxshilash ustida ishlash, xaridorlarning ekspert bahosi asosida yuk tashish limitlarini belgilash. Kredit berishda kompaniya faqat qarz mablag'larini oladi. Bu sof pul mahsulotidir.

Ikkinchidan, kreditni to'lash uchun muomaladan pul mablag'larini olib qo'yish zarur, faktoringda esa moliyalashtirishni qaytarish qarzorning to'lovlari hisobidan amalga oshiriladi, bu esa yetkazib beruvchiga aylanma mablag'lardan samaraliroq foydalanish imkonini beradi.

Uchinchidan, faktoring chegarasi ko'p jihatdan yetkazib beruvchining moliyaviy holatiga emas, balki yuk tashish hajmiga bog'liq, shuning uchun u korxonaning real ehtiyojlariga ko'proq mos keladi. Kredit belgilangan muddatga, faktoring moliyalashtirish esa haqiqiy aylanma davriga beriladi. Faktoringni moliyalashtirish hajmi jo'natmalar qiymatining 90% ga etadi, bank overdraft esa - maksimal 40%.

To'rtinchidan, korxona faktoring moliyalashtirishni yetkazib berilgandan so'ng deyarli darhol (2-3 kun ichida) bankka schot-fakturalar yoki schot-fakturalarni taqdim etish orqali olishi mumkin. Bu kichik biznes subyektlarida alohida qiziqish uyg'otadigan bitim ishtirokchilarining vaqtini tejashni anglatadi. Bankdan kredit olish uchun hujjatlarni yig'ish tartibi uzoq davom etadi. Bundan tashqari, faktoring joriy hisobvaraqa ochishni, shuningdek, garovni talab qilmaydi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Kouvelis, P., & Xu, F. (2021) tomonidan yozilgan maqolada ta'minot zanjiri doirasidagi faktoring va revers faktoringning nazariy jihatlarini tahlil qilingan. Maqolada bu moliyaviy vositalarning ta'minot zanjiridagi korxonalar uchun qanday ahamiyatga ega ekanligi, ularning strategik qarorlarga qanday ta'sir ko'rsatishi va moliyaviy oqimlarini qanday boshqarishi yoritilgan. Faktoring va revers faktoring, mijozlar debitor qarzlarni zudlik bilan likvidlikka aylantirishni istagan hollarda, ta'minlovchilarning moliyaviy holatini yaxshilash vositasi sifatida qaraladi. Maqolada ta'kidlanishicha, bu vositalar ta'minot zanjiridagi barcha ishtirokchilar o'rtasidagi moliyaviy xatarlarni taqsimlash, likvidlikni ta'minlash va ishlab chiqarish jarayonlarini samarali boshqarish uchun muhimdir. Shuningdek, maqolada ta'minot zanjiridagi agentlarning qaror qabul qilish jarayonlari va iqtisodiy modellar asosida faktoring va revers faktoringning ijobiy va salbiy tomonlari ham ko'rib chiqilgan. Ular ta'minot zanjiridagi turli ishtirokchilarning moliyaviy vaziyatiga va xatarlarini kamaytirishga ta'sir qilishi mumkin.

Ivanovic, S., Baresa, S., & Sinisa, B. (2011) ilmiy ishlarida faktoring moliyaviy xizmatining kichik va o'rta biznes subyektlari uchun alternativ moliyalashtirish modeli sifatidagi roli tahlil qilingan. Ilmiy ishlarida faktoringning mohiyati, uning ishlash mexanizmi va kichik hamda o'rta biznes subyektlari uchun moliyaviy oqimlarini yaxshilashdagi ahamiyati o'rganilgan. Mualliflar faktoringning afzalliklarini va uning kompaniyalarning likvidlik bilan bog'liq muammolarini hal qilishdagi o'rnini bayon qilganlar. Shuningdek, ular faktoringni an'anaviy moliyalashtirish usullari, xususan bank kreditlari bilan solishtirganlar va uning tezkorlik, xavfsizlik va narx jihatidan qator afzalliklarini ta'kidlaganlar. Xususan, rekursiv va rekursiv bo'lmagan faktoring, maxfiy va oshkora faktoring kabi turlari, hamda faktoring kompaniyalari qarzдорlikni qaytarish xavfini o'z zimmalariga olib, kompaniyalarga moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda yordam beradi. Shuningdek, mualliflar kichik va o'rta biznesning rivojlanishi uchun faktoringning muhimligini ta'kidlaydilar.

Vasilescu, L. G. (2010) ilmiy ishlarida kichik va o'rta korxonalar uchun faktoringning moliyalashtirishdagi alternativ usul sifatidagi ahamiyati o'rganilgan. Muallif, bu tadbirkorlik subyektlari uchun an'anaviy moliyalashtirish vositalariga nisbatan faktoringning afzalliklarini va uning biznesni rivojlantirishdagi muhim rolini bayon qiladi. Muallif faktoringni an'anaviy moliyalashtirish vositalari bilan solishtiradi va uning kichik va o'rta korxonalar uchun likvidlikni yaxshilash va xatarlarni boshqarishda qanday foydali ekanligini tushuntiradi.

Shuningdek, faktoringning turli ko'rinishlari va ularning kichik va o'rta korxonalar uchun qanday qo'llanilishi haqidagi ma'lumotlar keltirilgan va faktoring orqali debitorlik qarzlarni boshqarish imkoniyatlari haqida ham so'z yuritilgan. Faktoring, ayniqsa, bank kreditlariga kirish imkoniyati cheklangan bo'lgan kichik va o'rta korxonalar uchun qulay moliyaviy manba ekanligi ta'kidlangan. Muallif fikricha, faktoringning kichik va o'rta korxonalar uchun nafaqat moliyalashtirish manbai, balki iqtisodiyotdagi likvidlikni oshirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatidagi roli ta'kidlangan.

Hasan, M., Le, T., & Hoque, A. (2021) ilmiy tadqiqotlarida moliyaviy savodxonlikning inklyuziv moliyalashtirishga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilingan. Inklyuziv moliyalashtirish jamiyatning barcha qatlamlari, jumladan, kam ta'minlangan va zaif guruhlar uchun moliyaviy xizmatlarga keng imkoniyat yaratishga qaratilgan bo'lib, bu maqolada uning ahamiyati va moliyaviy savodxonlikning bu jarayondagi o'rnini o'rganilgan. Mualliflar

moliyaviy savodxonlikni jismoniy shaxslar va xo'jalik subyektlarining moliyaviy qarorlarni to'g'ri qabul qilishlari uchun muhim omil sifatida ta'kidlaydilar. Ilmiy tadqiqotlarida moliyaviy savodxonlikning inklyuziv moliyalashtirishga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilingan. Mualliflar moliyaviy savodxonlikni oshirish orqali jamiyatning barcha a'zolarini, ayniqsa, kam ta'minlangan qatlamlarni, moliyaviy xizmatlardan samarali foydalanishga jalb qilish mumkinligini ta'kidlaydilar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

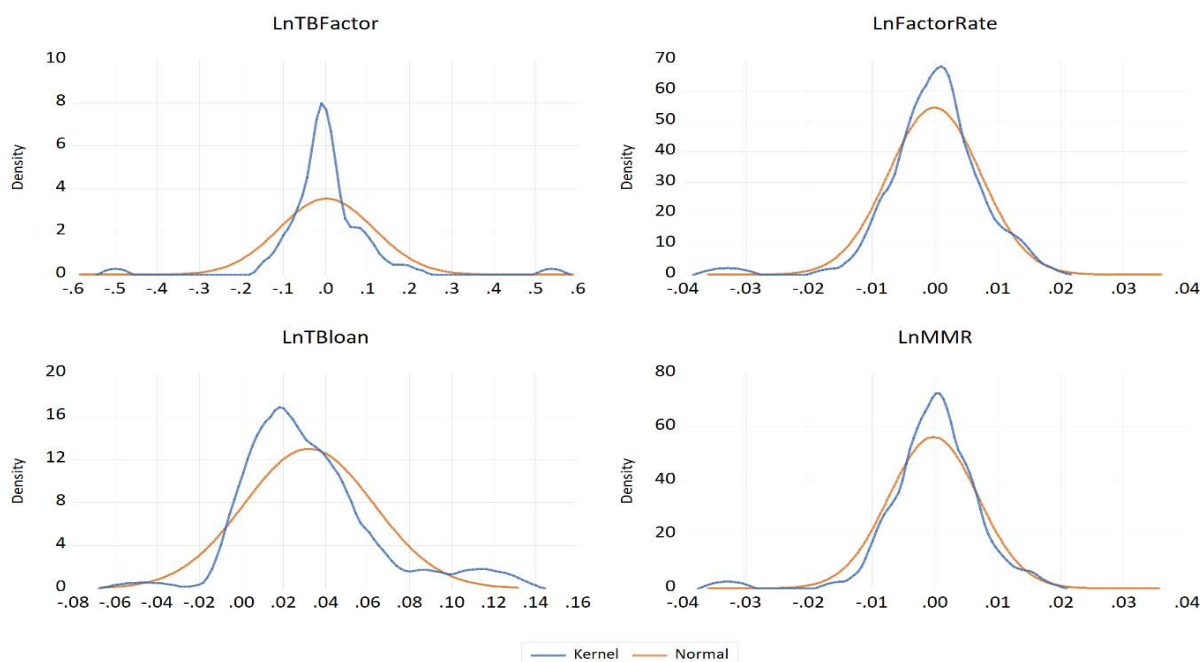
Ilmiy tadqiqotni amalga oshirishda induksiya, deduksiya, sintez va ekonometrik tahlillardan, xususan strukturaviy vektorli avtoregressiya modelidan foydalanilgan. Shuningdek, mamlakatimizda faktoring amaliyotini tahlil qilishda tijorat banklarining rasmiy statistik ma'lumotlari olingan.

TAHLIL VA NATIJALAR MUHOKAMASI

Tijorat banklarining faktoring operatsiyalari hajmi hamda faktoring operatsiyalari foiziga ta'sir etuvchi omillarni ekpirik tahlil qilamiz. Bunda biz ATB Turonbank statistik ma'lumotlaridan foydalanamiz. ATB Turonbank faktoring operatsiyalari hajmi ($LnTBFactor_t$) va faktoring operatsiyalari foiziga ($LnFactorRate_t$) ta'sir etuvchi omillar sifatida ATB Turonbank kredit portfeli real hajmining o'zgarishi ($LnTBLoan_t$) va pul bozoridagi real foiz stavkaning o'zgarishi ($LnMMR_t$) tanlab olingan. Ushbu ko'rsatkichlarni tanlaganiz sabab shundaki, bankda kredit portfelining oshishi nitajasida mijozlarga turli xizmatlar ko'rsatish hajmini ham oshiradi. Shuningdek, oxirgi yillarda tijorat banklari xizmatlari foiziga va bunda asosan kredit operatsiyalari va unga o'xshash operatsiyalar foiz pul bozoridagi foizlarga bog'liqligi oshgan.

Tanlangan ko'rsatkichlarning 2018M06-2023M12 oralig'idagi statistik ma'lumotlari oylar kesimida va o'sishda olingan. Tahlil qilinayotgan statistik ma'lumotlarning o'lchamlari kichraytirish uchun ushbu ma'lumotlar natural logarifmlab yuborilgan. Natijada ma'lumotlar bir maromda tekislanadi va bir xil o'lchov birligiga keladi.

Ekonometrik tahlilning dastlabki bosqichida bir qator statistik hisob-kitoblarni amalga oshirdik. Bular, tanlangan ma'lumotlarning tasviriy statistikasi, ya'ni bu bunda asosan ma'lumotlarning o'rtacha ko'rsatkichlari, maksimal va minimal ko'rsatkichlari, o'rtachadan chetlashishi (standart dispersiyasi) kabi ko'rsatkichlari tahlil qilingan. Shuningdek, ilmiy ishimizda tanlangan ko'rsatkichlarning normal taqsimotini ham tahlil qilamiz.

1-rasm. Tanlangan ko'rsatkichninglanhrning normal taqsimoti.

Ma'lumotlarning normal taqsimotini tekshirish uchun Jak Bera koeffitsiyentidan foydalanildi. Tahlillardan ko'rildiki, tanlangan barcha ko'rsatkichlar normal taqsimotga ega. Chunki, tanlangan barcha ko'rsatkichlar uchun hisoblangan Jak-Bera koeffitsiyenti ishonchli va ularning ehtimolligi 0,05 dan kichik ekanligi aniqlandi.

Tahlilning dastlabki bosqichida tanlangan ko'rsatkichlarning tasviriy statistikasini amalga oshiramiz lozim.

1-jadval. Ko'rsatkichlarning tasviri statistikasi.

	LnTBLoan_t	LnMMR_t	LnFactorRate_t	LnTBFactor_t
Mean	0.032129	-0.000220	-0.000237	0.002329
Median	0.026916	-0.000756	-0.000441	-0.003802
Maximum	0.123086	0.016196	0.016148	0.538175
Minimum	-0.046230	-0.032915	-0.032957	-0.499500
Std. Dev.	0.030730	0.007085	0.007227	0.112771
Observations	66	66	66	66

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, ATB Turonbank kredit portfeli hajmining o'rtacha o'zgarish darajasi 0,03 ga teng bo'lib, o'rtachadan chetlashish darajasi 0,03 ga teng bo'lmoqda. Shuningdek, ATB Turonbank kredit portfeli ko'rilayotgan davr oralig'ida -0,04 dan 0,12 gacha tebrangan. Pul bozorida foiz stavkaning real ko'rsatkichini standart dispersiyasi 0,007 ga teng bo'lib, ko'rilayotgan davr oralig'ida -0,03 dan 0,02 gacha tebrangan.

ATB Turonbank faktoring operatsiyalari foizini real ko'rsatkichining o'rtachadan chetlashish darajasi 0,007 ga teng bo'lmoqda. Shuningdek, ATB Turonbank faktoring operatsiyalari foizini real ko'rsatkichi ko'rilayotgan davr oralig'ida -0,03 dan 0,02 gacha tebrangan. ATB Turonbank faktoring operatsiyalari hajmining standart dispersiyasi 0,11 ga teng bo'lib, ko'rilayotgan davr oralig'ida -0,5 foizdan 0,54 foizgacha tebrangan.

Tahlilimizning navbatdagi bosqichida ko'rsatkichlarning korrelyatsiya matritsasini aniqlaymiz.

2-jadval. Ko'rsatkichlarning korrelyatsiya matritsasi.

	LnTBLoan_t	LnFactorRate_t	LnMMR_t	LnTBFactor_t
LnTBLoan_t	1			
LnFactorRate_t	0.2916	1		
LnMMR_t	-0.2792	0.9928	1	
LnTBFactor_t	0.3197	-0.1314	-0.1148	1

Jadval ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkinki, ATB Turonbank faktoring operatsiyalari hajmining bank kredit portfeli hajmi o'zgarishi bilan korrelyatsiyasi 0,32 teng bo'lib, ular orasida to'g'ri bog'lanish borligini bildiradi. Shuningdek, ATB Turonbank faktoring operatsiyalari hajmining pul bozorida foiz staka bilan korrelyatsiyasi manfiy bo'lib, -0,11 ga teng bo'lmoqda. Bu o'z navbatida ushbu ikki ko'rsatkich o'rtasida teskari bog'liqlik mavjudligini bildiradi.

ATB Turonbank faktoring operatsiyalari hajmining ushbu operatsiyalar foizi bilan ham manfiy bog'liqlik borligini ko'rinmoqda. Ushbu ikki ko'rsatkich o'rtasidagi korrelyatsiya -0,13 teng bo'lishi, faktoring operatsiyalar foizining oshishi korxonalar tomonidan ushbu bank xizmatidan foydalanishni cheklamoqda.

ATB Turonbank faktoring operatsiyalari foizining bank kredit portfeli hajmi o'zgarishi bilan korrelyatsiyasi -0,29 teng bo'lib, ular orasida teskari bog'lanish borligini bildiradi. Bu bank kredit portfeli oshishi bilan faktoring operatsiyalari foizining oshishiga olib kelishini bildiradi. Bizning fikrimizcha bu bog'liqlik mantiqan noto'g'ri qurilgan bo'lib, kredit portfeli hajmining oshishi ushbu bank xizmatining foizini pasaytirish lozim edi.

Shuningdek, ATB Turonbank faktoring operatsiyalari foizining pul bozoridagi foiz staka bilan korrelyatsiyasi manfiy bo'lib, 0991 ga teng bo'lishi ular o'rtasida kuchli to'g'ri proporsionallik borligidan dalolat beradi. Bu holat yuqorida ta'kidlaganimiz, oxirgi yillarda bank xizmatlari foizi bilan pul bozoridagi foizlar o'rtasidagi bog'liqlikning isbotidir.

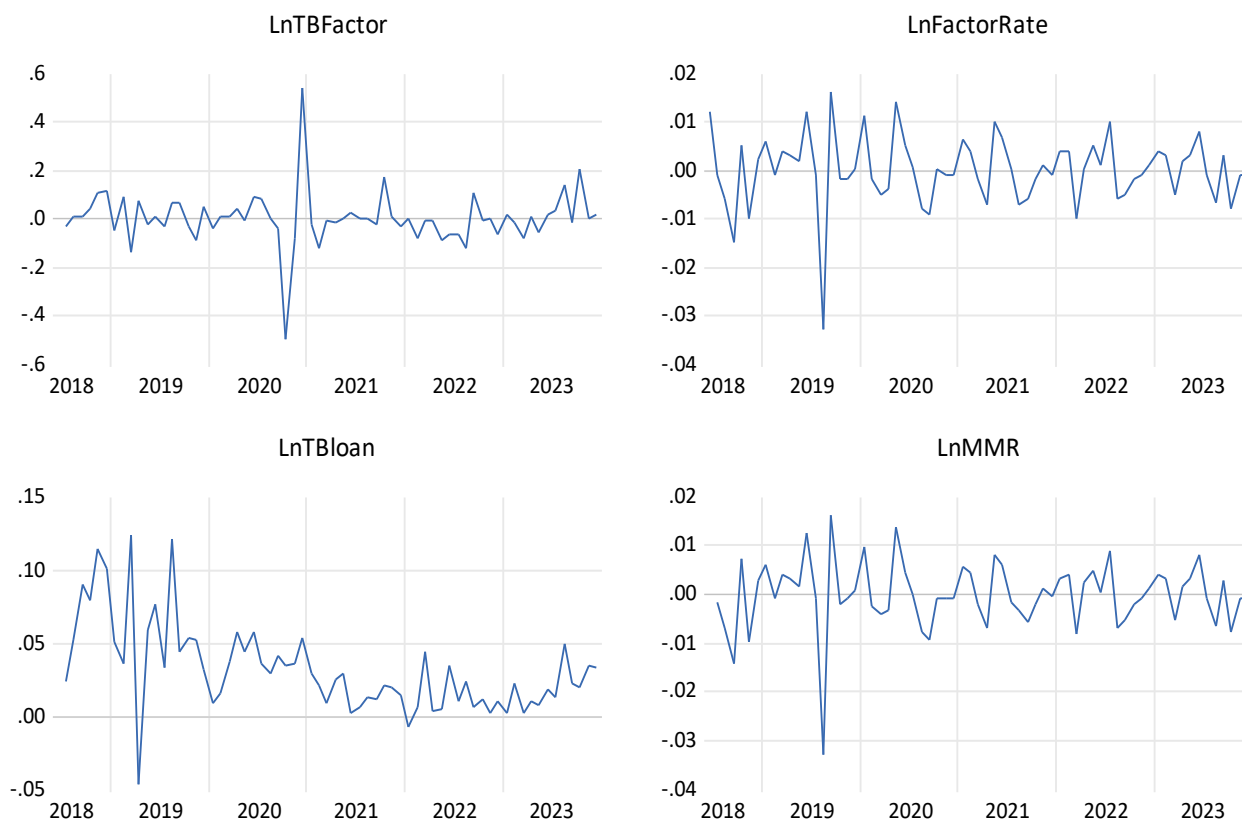
Tahlilda strukturaviy vektorli avtoregressiya (SVAR) modelidan foydalanamiz. SVAR modelidan foydalanishda, dastlab tanlangan ko'rsatkichlar asosida Augmented Dickey-Fuller Test o'tkazamiz.

Ushbu Augmented Dickey-Fuller Test modeli orqali ko'rsatkichlarni birlik ildizga tekshirishimiz va ushbu ko'rsatkichlar statsionar yoki nostatsionar ekanligi yuzasidan xulosa qilishimiz maqsadga muvofiqdir.

3-jadval. Augmented Dickey-Fuller Test natijasi.

	Ko'rsatkichlar	t-Statistic	Probability	Хулоса
1	LnTBFactor_t	-7.728107	0.0000	I(0)
2	LnFactorRate_t	-6.981324	0.0000	I(0)
3	LnTBLoan_t	-2.996815	0.0408	I(0)
4	LnMMR_t	-7.153132	0.0000	I(0)

Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, tanlangan ko'rsatkichlarning barchasi statsionar holatda va bu esa ushbu ko'rsatkichlar asosida SVAR modelidan foydalanishimiz mumkin ekanligiga asos bo'ladi. Buni quyidagi rasm ma'lumotlaridan ham ko'rsak bo'ladi.

2-rasm. Tahlil qilinayotgan ko'rsatkichlarning 2017-2023 yillar oralig'ida o'zgarish dinamikasi.

Tahlilimizning keyingi bosqichida ATB Turonbank faktoring operatsiyalari hajmi va uning foiziga ta'sirini ifodalovchi SVAR modeli uchun optimal "lag"ni tanlab olishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi.

4-jadval. VECM modeli uchun optimal "lag" tanlash (Lag Length Criteria) usuli.

VAR Lag Order Selection Criteria

Sample: 2018M06 2023M12

Lag	LogL**	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	752.6193	NA	3.82e-16*	-24.14901	-24.01177*	-24.09513*
1	762.5151	18.19556	3.66e-16*	-24.95210*	-243.26593	-23.68269
2	780.8155	31.28770*	4.36e-16	-24.02631	-22.79119	-23.54137
3	792.5566	18.55855	5.08e-16	-23.88892	-22.10487	-23.18846
4	806.8599	20.76293	5.55e-16	-23.83419	-21.50121	-22.91820

Yuqoridagi jadval ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, ATB Turonbank faktoring operatsiyalari hajmi va uning foiziga ta'sir etuvchi tanlangan ko'rsatkichlar hisoblangan ATB Turonbank kredit portfeli hajmining o'zgarishi hamda pul bozorida foiz stavkaning o'zgarishini ifodalovchi strukturaviy vektorli avtoregressiya modeli uchun optimal lag tanlashda Final Prediction Error (FPE), Akaike Information Criterion (AIC) testlari asosida 2 tani tashkil qilgan bo'lsa, Schwarz Information Criterion (SC) va Hannan-Quinn Information Criterion (HQ) testlari asosida esa 1 tani tashkil etmoqda. Demak, biz o'z tahlillarimizda optimal "lag"lar sonini 2 deb qabul qilishimiz xatolikka olib kelmaydi.

Ko'rsatkichlar SVAR modeli orqali "lag"lar soni 2 deb qabul qilingan holda tahlil qilinganda olingan natijalar quyidagicha.

5-jadval. Tanlangan ko'rsatkichlarning o'zaro bog'liqligini ifodalovchi SVAR modeli natijasi.

Vector Autoregression Estimates (with restrictions)

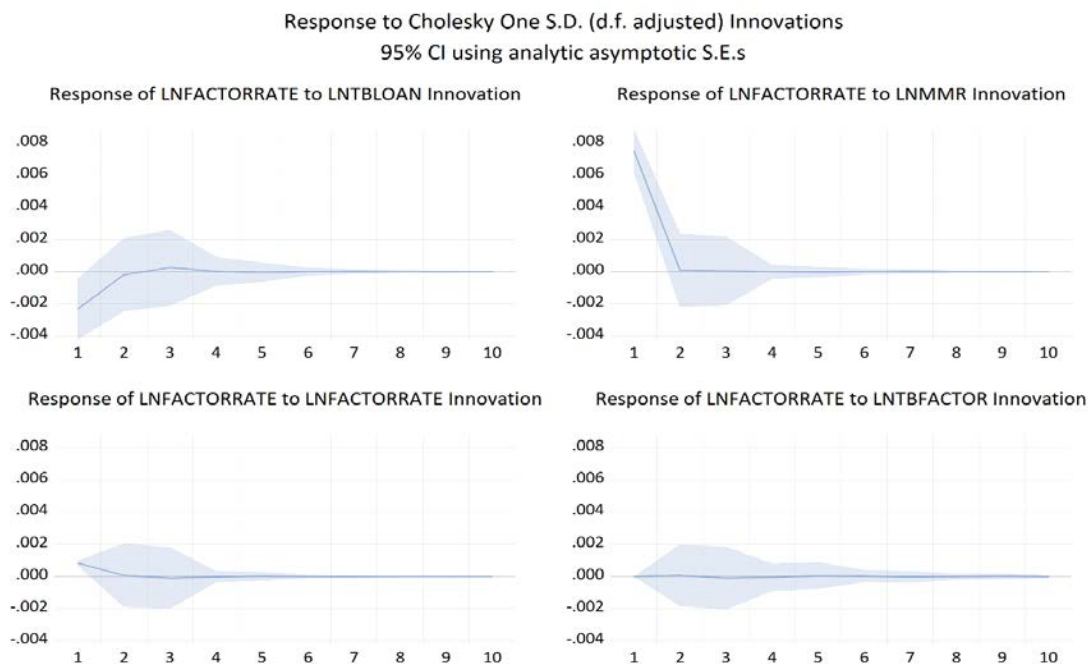
	LnTBLoan	LnMMR	LnFactorRate	LnTBFactor
LnTBLoan (-1)	0.000000	0.000000	-0.004083	0.313341
	---	---	(0.00365)	(0.48224)
			[-1.11942]	[2.05987]
LnTBLoan (-2)	0.000000	0.000000	0.006760	0.004604
	---	---	(0.00366)	(0.48353)
			[1.84865]	[0.00952]
LnMMR (-1)	0.000000	0.000000	-0.097043	5.942620
	---	---	(0.12082)	(15.9762)
			[-0.80318]	[0.37197]
LnMMR (-2)	0.000000	0.000000	0.152499	12.74805
	---	---	(0.41567)	(15.2947)
			[2.31841]	[0.83349]
LnFactorRate (-1)	0.000000	0.000000	0.109265	-0.534321
	---	---	(0.11806)	(0.16111)
			[0.92548]	[-0.29045]
LnFactorRate (-2)	0.000000	0.000000	-0.149747	-0.245015
	---	---	(0.11420)	(0.15005)
			[-1.31126]	[-2.76488]

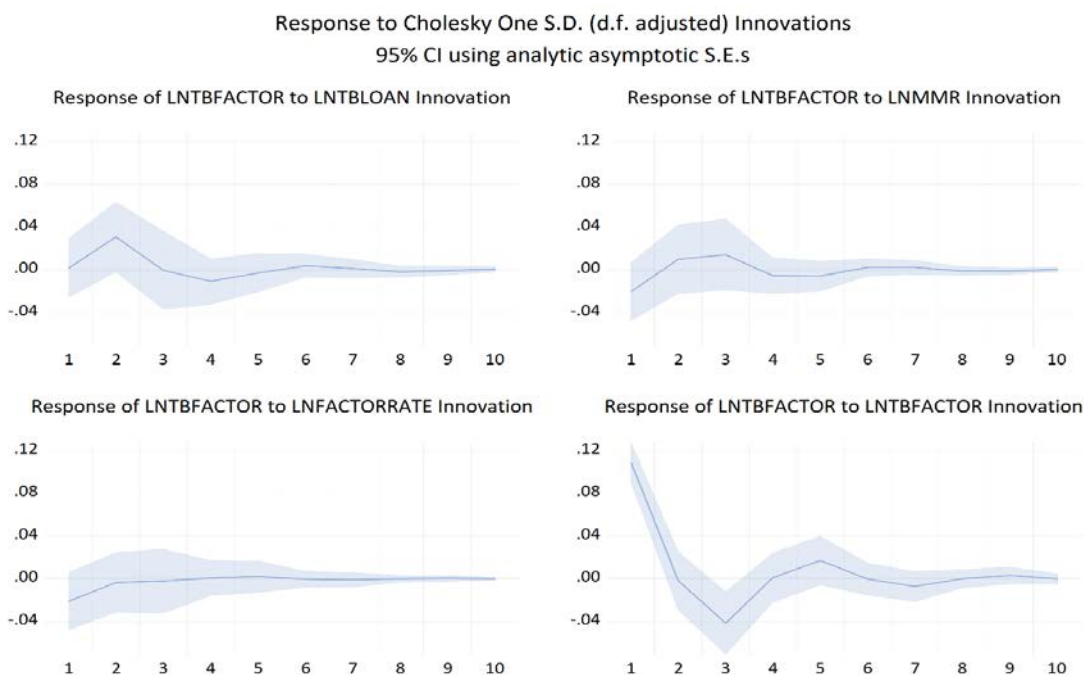
Model natijasidan ko'rishimiz mumkinki, ATB Turonbank kredit portfeli hajmining bir foizga oshishi keyingi oydan ushbu bank faktoring operatsiyalari hajmini 0,31 foizga oshirmoqda. Shuningdek, ATB Turonabank faktoring operatsiyalari foizining bir foizga oshishi 2 oylik lag bilan ushbu bank faktoring operatsiyalari hajmini -0,24 foizga kamaytirmoqda. Bu bilan aytishimiz mumkinki, bank tomonidan faktoring operatsiyalari foizini oshirishi ushbu operatsiyalariga mijozlar tomonidan qiziqishni pasaytirmoqda.

Strukturaviy vektorli avtoregressiya modeli natijasidan ko'rishimiz mumkinki, pul bozoridagi foiz stavkaning bir foizga oshishi ikki oydan keyin ATB Turonabank faktoring operatsiyalari foizini 0,15 foizga oshirishga sabab bo'lmoqda.

Tanlangan ko'rsatkichlarning o'zaro impuls reaksiyasi quyida keltirilgan.

3-rasm. ATB Turonbank faktoring operatsiyasi foizining tanlangan ko'rsatkichlarga nisbatan impuls reaksiyasi

4-rasm. ATB Turonbank faktoring operatsiyasi hajmining tanlangan ko'rsatkichlarga nisbatan impuls reaksiyasi.

Bundan xulosa qilishimiz mumkinki, ATB Turonbank faktoring operatsiyasi hajmining tanlangan ko'rsatkichlarga nisbatan impuls reaksiyasida bank kredit portfelining oshishi bank faktoring operatsiyalari hajmining oshishiga ijobiy ta'sir qilmoqda va bu ta'sir ikki oy saqlanib qolmoqda. Shuningdek, ATB Turonbank faktoring operatsiyasi hajmi o'zgarishida avtoregressiya ham mavjud bo'lmoqda. Bu avtoregressiya manfiy ta'sirga ega bo'lmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, faktoring operatsiyalarining quyidagi afzalliklari mavjud.

1. Qarzlarni tezroq pulga aylantirish: Mijozlar o'zlarining debitor qarzlarini uzoq kutmasdan oldindan pul olganlari uchun, o'z aylanma mablag'larini tezroq ishlatish imkoniga ega bo'ladilar.

2. Qarz olishning alternativa usuli: Faktoring bank kreditlaridan farqli o'laroq, debitor qarzlarini pulga aylantirishning usuli bo'lib, bu moliyaviy holatiga qarab har qanday kompaniyalar uchun oson va tezkordir.

3. Qarz topish tavakkalligini kamaytirish: Faktorlar, odatda, qarzdorlar to'lov qobiliyatini tahlil qiladilar va agar qarzdor to'lamasa, faktoring kompaniyasi bilan bog'liq tavakkallikni kamaytiradi.

Model natijasidan ko'rishimiz mumkinki, ATB Turonbank kredit portfeli hajmining bir foizga oshishi keyingi oydan ushbu bank faktoring operatsiyalari hajmini 0,31 foizga oshirmoqda. Shuningdek, ATB Turonbank faktoring operatsiyalari foizining bir foizga oshishi 2 oylik lag bilan ushbu bank faktoring operatsiyalari hajmini -0,24 foizga kamaytirmoqda. Bu bilan aytishimiz mumkinki, bank tomonidan faktoring operatsiyalari foizini oshirishi ushbu operatsiyalariga mijozlar tomonidan qiziqishni pasaytirmoqda.

ATB Turonbank faktoring operatsiyasi foizining tanlangan ko'rsatkichlarga nisbatan impuls reaksiyasidan ko'rishimiz mumkinki, bank kredit portfeli oshishi bilan faktoring operatsiyalari foiz ham oshmoqda va bu ta'sir ikki oy saqlanib qolmoqda. Shuningdek, pul bozoridagi foiz stavkaning oshishi ATB Turonbank faktoring operatsiyalari foiziga to'g'ri proforsional ta'sir etmoqda va bu ta'sir ham ikki oy davom etmoqda.

ATB Turonbank faktoring operatsiyasi hajmining tanlangan ko'rsatkichlarga nisbatan impuls reaksiyasida bank kredit portfelining oshishi bank faktoring operatsiyalari hajmining oshishiga ijobiy ta'sir qilmoqda va bu ta'sir ikki oy saqlanib qolmoqda. Shuningdek, ATB Turonbank faktoring operatsiyasi hajmi o'zgarishida avtoregressiya ham mavjud bo'lmoqda. Bu avtoregressiya manfiy ta'sirga ega bo'lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kouvelis, P., & Xu, F. (2021). A supply chain theory of factoring and reverse factoring. *Management science*, 67(10), 6071-6088.
2. Ivanovic, S., Baresa, S., & Sinisa, B. (2011). Factoring: Alternative model of financing. *UTMS Journal of Economics*, 2(2), 189-206.
3. Vasilescu, L. G. (2010). Factoring—financing alternative for SMEs. In 5th Annual MIDES International Conference, Kavala (pp. 13-23).
4. Hasan, M., Le, T., & Hoque, A. (2021). How does financial literacy impact on inclusive finance? *Financial innovation*, 7(1), 40.
5. Negescu, M. D., Burlacu, S., Mitriță, M., & Buzoianu, O. C. A. (2020). Analysis of Factoring at the International Level. *Managerial Challenges of the Contemporary Society. Proceedings*, 13(1), 99-102.
6. Pérez-Elizundia, G., Delgado-Guzmán, J. A., & Lampón, J. F. (2020). Commercial banking as a key factor for SMEs development in Mexico through factoring: A qualitative approach. *European Research on Management and Business Economics*, 26(3), 155-163.
7. Schnorr, C. P. (2021). Fast factoring integers by SVP algorithms, corrected. *Cryptology ePrint Archive*.
8. Konvisarova, E. V., Pustovarov, A., & Bubnovskaya, T. V. (2020). Problems and prospects of factoring market development in Russia. *REICE: Revista Electrónica de Investigación en Ciencias Económicas*, 8(16), 502-512.
9. Shou, Y., Shao, J., & Wang, W. (2021). How does reverse factoring affect operating performance? An event study of Chinese manufacturing firms. *International Journal of Operations & Production Management*, 41(4), 289-312.
10. <https://turonbank.uz>

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 8

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

